

УДК 37.091.12:005.336.2

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

©Васильєва М.П.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Інформація про автора:

Васильєва Марина Петрівна: ORCID:0000-0002-2765-1220; vacilievamp@gmail.com; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002.

У статті розглянуто комунікацію як основний засіб, що використовується педагогічними працівниками під час виконання професійно-педагогічних функцій. Визначено загальні і відмінні ознаки понять «спілкування» і «комунікація», що є тісно взаємопов'язаними в педагогічному процесі. Схарактеризовано професійно-педагогічну комунікацію, ядром якої виступає процес взаємодії між її учасниками. Провідна роль у цьому процесі належить педагогові. Зважаючи на те, що комунікативна діяльність є основним видом діяльності педагога, а спілкування – сферою здійснення навчально-виховного процесу, схарактеризовано аспекти професійно-педагогічного спілкування. Обґрунтовано важливість сформованої комунікативної культури фахівця освітньої галузі, підґрунтям для якої на сучасному етапі визначається комунікативна компетентність. Ураховуючи класифіковані науковцями професійно значущі для педагогічної діяльності комунікативні вміння, визначено складники комунікативної компетентності фахівця освітньої галузі. Визначені здатності потребують формування шляхом спеціально організованої роботи під час професійної підготовки майбутнього фахівця, а також у процесі самовдосконалення.

Ключові слова: професійно-педагогічна комунікація, спілкування, фахівець освітньої галузі, комунікативна компетентність, професійно-педагогічна діяльність, складники комунікативної компетентності, роль комунікативної компетентності.

Васильєва М.П. «Роль коммуникативной компетентности в профессиональной деятельности специалистов образовательной отрасли»

В статье рассмотрена коммуникация как основное средство, используемое педагогическими работниками при выполнении профессионально-педагогических функций. Определены общие и отличительные признаки понятий «общение» и «коммуникация», тесно взаимосвязанных в педагогическом процессе. Охарактеризована профессионально-педагогическая коммуникация, ядром которой выступает процесс взаимодействия между ее участниками. Ведущая роль в этом процессе принадлежит педагогу. Учитывая то, что коммуникативная деятельность является основным видом деятельности педагога, а общение – сферой реализации учебно-воспитательного процесса, охарактеризованы аспекты профессионально-педагогического общения. Обоснована важность сформированной коммуникативной культуры специалиста сферы образования, основой для которой на современном этапе определяется коммуникативная компетентность. Анализ классифицированных учеными профессионально значимых для педагогической деятельности коммуникативных умений, определены составляющие коммуникативной компетентности специалиста образования. Определенные способности требуют формирования путем специально организованной работы во время профессиональной подготовки будущего специалиста, а также в процессе самосовершенствования.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая коммуникация, общение, специалист образовательной сферы, коммуникативная компетентность, профессионально-педагогическая деятельность, составляющие коммуникативной компетентности, роль коммуникативной компетентности.

Vasylieva M.P. "The role of communication competence in the professional activity of specialists in the educational sphere"

The article studies communication as the main instrument that is used by educators whilst performing their professional pedagogical functions. Some general and specific features of such concepts as "interaction" and "communication", which are highly interconnected in the teaching and learning process, are defined. Professional pedagogical communication, the core of which is the process of interaction between the parties, is characterized in the article. Pedagogues play the main role in this process. As communication is pedagogues' main type of activity and one of the constituent parts of the educational process, the aspects of professional pedagogical interaction are characterized. The importance of communication culture of specialists in the educational sphere and communication competence as its ground is substantiated. The elements of communication competence of a specialist in the educational sphere are defined basing on the classification of professional pedagogical communication skills provided by the scholars. The defined skills should be formed through specially organized activities during vocational training of future specialist and by means of self-development.

Keywords: professional pedagogical communication, interaction, specialist in the educational sphere, communication competence, professional pedagogical activity, elements of communication competence, role of communication competence.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві збільшується щільність і інтенсивність контактів між представниками різних країн, континентів, культур. Інформаційно-комунікаційні зв'язки об'єднують людей незалежно від відстані, на якій вони знаходяться один від одного. Комунікація виступає основою життя суспільства, забезпечуючи контакти між людьми.

Проте комунікація під час виконання професійних функцій представниками певних професійних груп здобуває особливої значущості, підвищуючи вимоги до тих суб'єктів, хто її використовує як основний засіб професійної діяльності. Особливістю професій, що належать до типу «людина-людина», є постійна комунікація між фахівцями й іншими суб'єктами їхньої професійної діяльності. Це зумовлює пошук шляхів забезпечення ефективності виконання професійної діяльності через удосконалення здатності її фахівців до ефективного використання комунікативної функції.

Виникнення освітньої галузі зумовлено потребами суспільства в соціальній інституції, покликаний забезпечувати передачу досвіду майбутнім поколінням. Розгалужена система освіти на сучасному етапі розвитку суспільства висуває підвищені вимоги до педагога як провідного суб'єкта. Педагогічна професія, представники якої покликані передавати сформований досвід поколінь шляхом формування в тих, хто навчається і виховується в освітніх закладах, знань, умінь, навичок, цінностей тощо, посідає особливе місце в суспільстві. Як зазначають сучасні дослідники, проблема комунікації має особливе значення для освітньої сфери, покликаної забезпечити підготовку людини до життя у світі різноманітних зв'язків, відносин, комунікативних можливостей [4]. Це зумовлює підвищені вимоги до її представників, зокрема у сформованості в них здатності до професійного використання комунікативних засобів, що на сучасному етапі визначається як комунікативна компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної компетентності висвітлюється в дослідженнях сучасних науковців Н. Бібік, С. Машак, Н. Стеценко, І. Черезової та інших. Комунікативну компетентність стосовно професій типу «людина-людина» досліджували Л. Барановська, Н. Завініченко, Л. Сікорська та інші. Зокрема, її особливості в представника освітньої галузі досліджено в працях Н. Ашиток, Н. Волкової, І. Іванової, Т. Калініченко, І. Когут, О. Корніяки та інших.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних положень щодо ролі комунікативної компетентності в професійній діяльності фахівців освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Освіта виступає однією з найважливіших галузей комунікативної практики. Саме комунікація є тим засобом, що використовується педагогічними працівниками під час виконання педагогічних функцій. Розуміння педагогічного процесу як взаємодії між дорослим і дитиною, вихователем і вихованцем, вчителем-педагогом і тим, хто навчається, закономірно приводить до усвідомлення того, що це взаємодія завжди має комунікативну основу. Комунікативна діяльність для педагога виступає основним засобом вирішення професійних і життєвих завдань, пов'язаних із формуванням у молодого покоління розуміння того, що відбувається в світі, забезпеченням спроможності в подальшому виконувати суспільні ролі.

Комунікація в педагогічній діяльності реалізується в процесі спілкування між її учасниками. Поняття «спілкування» і «комунікація» мають як загальні, так і відмінні ознаки. Загальними є їхня співвіднесеність із процесами обміну й передачі інформації, зв'язок із мовою як засобом передачі інформації. Так, в освітній практиці щодня виникають проблеми інформаційного забезпечення, оформлення, текстуальної організації педагогічної взаємодії. Слід відзначити той факт, що останнім часом форми комунікативної діяльності педагогів зазнають істотних змін, оскільки освітні заклади виступають не єдиним джерелом отримання інформації, як це було раніше. Ступінь поінформованості підростаючого покоління значно підвищився завдяки засобам масової інформації і комунікації поза освітніх закладів. Проте й сьогодні педагогічне спілкування є основною формою здійснення педагогічного процесу. Його продуктивність визначається цілями, цінностями спілкування за умови їх прийняття всіма суб'єктами педагогічного процесу.

Відмінні ознаки «спілкування» і «комунікації» зумовлені розходженням в обсязі змісту цих понять, що використовуються в різних науках і відповідно акцентуванню різних аспектів цих понять. За спілкуванням в основному закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії, а за комунікацією – інформаційний обмін. На цій підставі спілкування являє собою соціально зумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їх пізнавально-трудової й творчої діяльності, що реалізується, як правило, за допомогою вербальних засобів комунікації.

Безумовно, в освітній галузі ці два процеси є тісно взаємопов'язаними, оскільки інформаційний обмін має цінність у безпосередній взаємодії учасників під час спілкування. У свою чергу, спілкування має носити інформаційне забезпечення, бо в іншому випадку воно втрачає своє провідне призначення – забезпечення передачі досвіду в педагогічному процесі.

За визначенням Н.Волкової, *професійно-педагогічна комунікація* (лат. communicatio — зв'язок, повідомлення) є системою безпосередніх або опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [4]. Як бачимо, науковець у визначенні робить акцент на важливості взаємодії в професійно-педагогічній комунікації, яка є ключовою основою процесу спілкування.

У процесі спілкування люди повідомляють і сприймають інформацію; обмінюються почуттями і спонукають один одного до певних дій і вчинків. Психологи [2] відзначають, що для людини вихідної є ситуація спілкування, і в розвитку психіки вирішальна роль повинна бути відведена спілкуванню і взаємодії людей.

Для того, щоб використовувати спілкування ефективно, науковці визначають важливість сформованої в особистості комунікативної культури. А. Мудрик дає визначення комунікативної культури особистості як системи знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві і вміння органічно, природно і невимушено реалізовувати їх у діловому й емоційному відношенні [7]. З таким визначенням можна погодитися, виділивши окремо ще й систему комунікативних умінь, які дозволяють педагогу цілеспрямовано, вільно і творчо здійснювати як свою діяльність, так і діяльність учнів у навчально-виховному процесі.

Оскільки комунікативна діяльність є основним видом діяльності педагога, а спілкування – сферою, в якій ним здійснюється навчально-виховний процес, науковці характеризують різні аспекти професійно-педагогічного спілкування.

Так, *аксіологічний* аспект спілкування виражається в тому, що в його основі лежать гуманні цінності, перш за все, визнання людини як найвищої цінності. Безперечно, спілкування для вчителя має бути цінністю, в іншому випадку втрачає сенс взагалі виконання педагогічних функцій. У зв'язку з цим, В.Сухомлинський стверджував, що сенс нашого життя передбачає щастя людського спілкування, яке має бути потребою такою ж саме, як потреба в людині [8].

Моральний аспект спілкування полягає в тому, що «людські комунікації не можуть існувати поза сферою моральних відносин, без згоди, взаємозалежності і взаєморозуміння» [1, с.88]. За Платоном, власне щастя людина знаходить лише тоді, коли дбає про щастя інших. Справжня моральність є можливою тільки в культурі спілкування, що виключає агресивність і насильство. Для педагогічної діяльності представника освітньої галузі це положення є принципово важливим у зв'язку з покладеною на нього до виконання виховною функцією. Використовуючи засоби спілкування у педагогічному процесі, педагог виховує моральні якості в тих, із ким він взаємодіє в професійній діяльності.

Нормативний аспект спілкування виявляється в тому, що у своїй комунікативній діяльності педагог орієнтований на моральні норми, що існують у суспільстві і які пронизують усі сфери спілкування – починаючи з використання знакових систем (норм мови, жестів, міміки) і закінчуючи складними моральними і політичними формами взаємин. Нормативи, що діють у процесі спілкування, стосуються каналів комунікації, використання комунікативних засобів, передачі інформації індивідом індивіду. Нормативний аспект зумовлює деонтологічний характер професійно-педагогічного спілкування [2]. Для представника педагогічної професії виключно важливим є дотримання висунутих вимог, ураховуючи той факт, що він виступає прикладом для наслідування поведінки і відносин, що виявляється під час професійно-педагогічного спілкування.

Інформаційний аспект спілкування дозволяє розглядати зміст соціально значущої інформації, що забезпечує стабільність суспільства як системи і сприяє взаєморозумінню і взаємодії людей у процесі спілкування. В інформаційному аспекті маємо співпадіння комунікації і спілкування в педагогічному процесі. Проте слід наголосити на професійно важливому змісті інформування в професійно-педагогічному спілкуванні.

Історичний аспект спілкування виявляється в тому, що форми і способи його оформлялися в процесі історичного розвитку суспільства і людини, збагачувалися досягненнями національних культур, закріплювалися в традиціях, звичаях. Це стало досягненням людської культури, однією з форм олюднення людини.

Дуже важливим є і *гедоністичний* аспект спілкування. У процесі спілкування людина має отримувати задоволення, реалізуючи себе як особистість.

Зважаючи на те, що педагог має усвідомлювати, що головна відповідальність за успіх комунікації покладена саме на нього як фахівця, який може і повинен знайти вихід із будь-якої комунікативної ситуації [4], природним є твердження про необхідність навчання представника освітньої галузі спілкуванню в педагогічному процесі.

Знання про особливості процесу спілкування дозволяють учителю орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, прогнозувати свою поведінку і реалізовувати потенційні можливості в комунікативній діяльності. Однак, одних знань недостатньо, необхідно розвивати і закріплювати комунікативні вміння.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, науковці виділяють різні підходи до класифікації комунікативних умінь фахівця освітньої галузі. Так, В. Кан-Калік і М. Нікандров [5, с.91-96] відзначають, що педагогічне спілкування передбачає:

- уміння педагога швидко і правильно орієнтуватися в мінливих умовах спілкування;
- правильно планувати і здійснювати систему комунікації, зокрема її найважливішу ланку – мовленнєвий вплив;
- швидко і точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби,

відповідні одночасно і творчій індивідуальності педагога, і ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям вихованця;

- постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні;
- вміння "транслювати" в клас власну прихильність до дітей, дружність;
- вміння чітко й емоційно відкрито висловлювати свої почуття і думки тощо.

О. Леонт'єв виділяє такі комунікативні вміння вчителя [6, с.34];

- вольові якості, тобто вміння управляти своєю поведінкою;
- якості уваги (спостережливість, гнучкість);
- вміння соціальної перцепції;
- вміння розуміти, а не тільки бачити, тобто адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан за зовнішніми ознаками;
- вміння «подавати себе» в спілкуванні з учнями;
- вміння оптимально будувати свою мову в психологічному плані, тобто вміння мовного спілкування;
- вміння мовних і немовних контактів з учнями;
- «гностичні» вміння, пов'язані з усвідомленням, систематизацією та перенесенням інформації.

Розглядаючи виділені групи вмінь, підтримуємо класифікацію, запропоновану О. Леонт'євим, оскільки вона найбільш повно відображає ту систему вмінь, яку необхідно формувати в майбутнього фахівця освітньої галузі, щоб він ефективно здійснював спілкування в педагогічній діяльності. Саме така система, удосконалена й модифікована відповідно до сучасних вимог компетентнісного підходу до характеристики комунікативної компетентності фахівця освітньої галузі, може представляти складники його комунікативної компетентності.

Погоджуємося з О.Тарнопольським у тому, що комунікативна компетентність – це процес сприйняття людиною соціальних ситуацій навколишнього середовища та згідно з цим – диференціація власних мовних висловлювань [9, с. 33]. Отже, складниками комунікативної компетентності фахівця освітньої галузі вважаємо такі:

- здатність контролювати процес спілкування й управляти ним (вольові якості, спостережливість, гнучкість);
- здатність до розуміння і передбачення реакції співрозмовника (перцептивні вміння);
- іміджеві здатності (уміння подавати себе в спілкуванні, створювати позитивні враження, виступати авторитетом);
- уміння професійного використання вербальних і невербальних засобів спілкування;
- здатність до самовдосконалення в професійно-педагогічній комунікації.

Отже, фахівець освітньої галузі повинен володіти певними комунікативними знаннями, уміннями та досвідом для того, щоб досягти мети професійно-педагогічної комунікації та передати свої знання та досвід іншим. Безумовно, певні здатності мають психологічний характер, зумовлені індивідуальними психологічними характеристиками особистості, змінити які є неможливим. Проте більшість складників передбачає ретельну роботу з їх вироблення. У зв'язку з цим справедливою є вимога до фахівця освітньої галузі постійно і свідомо працювати над удосконаленням власної комунікативної компетентності, ураховуючи ту роль, яку відіграє ця професійно значуща характеристика.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, комунікація з процесу обміну інформацією в педагогічному процесі перетворюється на процес активної цілеспрямованої взаємодії між його учасниками. Повідна роль у цьому процесі належить педагогові – фахівцеві освітньої галузі, покликаному забезпечувати ефективність професійно-педагогічної комунікації. Це зумовлює підвищені вимоги до педагога як активного суб'єкта, що організовує і управляє професійно-педагогічною комунікацією в плані сформованості в нього комунікативної компетентності. Необхідність відповідати цим вимогам спричиняє пошук шляхів забезпечення ефективності професійної підготовки

фахівців освітньої галузі, одним із напрямів якої є формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця, підвищення її рівня, самовдосконалення.

Список використаних джерел

1. Арнольдov А. И. Введение в культурологию : учеб. пособие / А. И. Арнольдov. – М. : Народ. Акад. культуры и общечеловеческих ценностей, 1993. – 352 с.
2. Бобнева М. И. Нормы общения и внутренний мир личности / М. И. Бобнева // Проблема общения в психологии : сб. ст. – М. : Наука, 1981. – С.241-264.
3. Васильева М. П. Теорія педагогічної деонтології : монографія / М. П. Васильева. – Харків : Нове слово, 2003. – 264 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Київ : Академія, 2006. – 256 с.
5. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.
6. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – Нальчик : Эль-Фа, 1996. – 93 с.
7. Мудрик А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик. – М. : Академія, 2004. – 304 с.
8. Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.
9. Тарнопольский О. Б. Психологическое понятие и составляющие иноязычно-речевой коммуникативной компетентности / О. Б. Тарнопольский // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1 (7). – С. 33-36.

References

1. Arnoldov, AI 1993, *Vvedenie v kulturologiju*, [Introduction to Culturology] Narodnaja Akademiya kultury i obshchelovecheskih cennostej, Moskva.
2. Bobneva, MI 1981, 'Normy obshhenija i vnutrennij mir lichnosti', [Norms of communication and the inner world of personality] *Problema obshhenija v psihologii*, Nauka, Moskva, pp.241-264.
3. Vasylieva, MP 2003, *Teoriia pedahohichnoi deontologii*, [The theory of pedagogical deontology] Nove slovo, Kharkiv.
4. Volkova, NP 2006, *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia*, [Professional-pedagogical communication] Akademiia, Kyiv.
5. Kan-Kalik, VA & Nikandrov, ND 1990, *Pedagogicheskoe tvorcestvo*, [Pedagogical creativity] Pedagogika, Moskva.
6. Leontev, AA 1996, *Pedagogicheskoe obshhenie*, [Pedagogical communication] Jel-Fa, Nalchik.
7. Mudrik, AV 2004, *Socializacija cheloveka*, [Socialization of man] Akademiya, Moskva.
8. Suhomlinskij, VA 1981, *Metodika vospitaniya kollektiva*, [Methodology of team upbringing] Prosveshhenie, Moskva.
9. Tarnopolskij, OB 2014, 'Psihologicheskoe ponjatie i sostavljajushhie inozazychno-rechevoj kommunikativnoj kompetentnosti', [Psychological concept and components of foreign-speaking communicative competence] *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*, Seriya Pedahohika i psykhologhiia, no. 1 (7), pp. 33-36.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017р.